

ezzo

BIJBELS TIJDSCHRIFT

Inhoudstafel

Camilla Recalcati, <i>Jozef de droomverklaarder</i> <i>Droomuitlegkunde als een gave van God in Genesis 39-41</i>	1-11
Hans Ausloos, <i>Wat hebben de ark van het verbond</i> <i>en Maria met elkaar gemeen?</i>	12-23
<i>Bijbel en bezinning: Exodus 22,20-22.25-26; Leviticus 19,34</i>	24-25
<i>Uit de wereld van de Bijbel</i>	26
<i>Boekbesprekingen</i>	27-32

Ezra – Bijbels tijdschrift – 65 – lente 2025

Driemaandelijks tijdschrift van de Vlaamse Bijbelstichting
ISSN 2031-2237
voortzetting van *VBS-Informatie*
jaargang 56 (2025) nummer 1

Wat hebben de ark van het verbond en Maria met elkaar gemeen?

In de katholieke traditie was het gebruikelijk – althans in mijn thuisparochie – om in de maanden mei (de Mariamaand) en oktober (de rozenkransmaand) vóór de mis het rozenhoedje te bidden. Steevast werd dit reciteren van Onzeveraders en Weesgegroetjes afgesloten met de 'litanie van de heilige maagd Maria'. Deze litanie die in 1587 – in volle Contrareformatie – door paus Sixtus V werd goedgekeurd (maar waarvan de oorsprong teruggaat tot de 12de eeuw), werd sedert de 16de eeuw enorm populair in de katholieke wereld. Haar populariteit had ze vooral te danken aan het feit dat ze in het Italiaanse bedevaartsoord Loreto – vandaar dat ze ook de 'litanie van Loreto' wordt genoemd – bijzondere aandacht genoot, en zo door de vele pelgrims die er vanaf de 16de eeuw naartoe trokken, sterk werd verspreid, niet het minst door toedoen van de jezuiet Petrus Canisius (1521-1597). Na Maria meerdere keren te hebben aangeroepen als 'Moeder' en 'Maagd', richt de bidder zich tot haar met een aantal beelden, waarvan er enkele aan het Oude Testament zijn ontleend (voor de volledige tekst van de litanie zie o.m. https://nl.wikipedia.org/wiki/Litanie_van_Loreto). Aan een van deze beelden – Maria als 'ark van het verbond' – is deze bijdrage gewijd.

Maria en het Oude Testament

In het historisch-kritische bijbelwetenschappelijke onderzoek van de laatste eeuwen is men het erover eens dat geen enkele oudtestamentische auteur verwijst naar Maria, de moeder van Jezus. Gelet op de periode waarin de oudtestamentische teksten tot stand zijn gekomen – op zijn minst enkele eeuwen voor de geboorte van Maria – is dat immers niet mogelijk. Dit neemt evenwel niet weg dat in de loop van de geschiedenis van de interpretatie van het Oude Testament, in het bijzonder in de zogenoemde typologische bijbelverklaring, oudtestamentische teksten en motieven vaak als een prefiguratie of voorafbeelding (*typos*) van Maria als *antitypos* werden geïnterpreteerd. Tegen de achtergrond van de ruim verspreide allegorische bijbelinterpretatie hebben vooral de kerkvaders een sterke impuls gegeven aan deze typologische lezing van het Oude Testament. Het is ook in deze periode dat de 'ark van het verbond', die in het oudtestamentische relaas van Israëls geschiedenis een belangrijke plaats inneemt, voor het eerst als een voorafbeelding van Maria werd geïnterpreteerd.

Alvorens hier aandacht aan te besteden, is het evenwel nuttig beknopt stil te staan bij de wijze waarop de oud- en nieuwtestamentische auteurs de ark van het verbond ter sprake brengen.

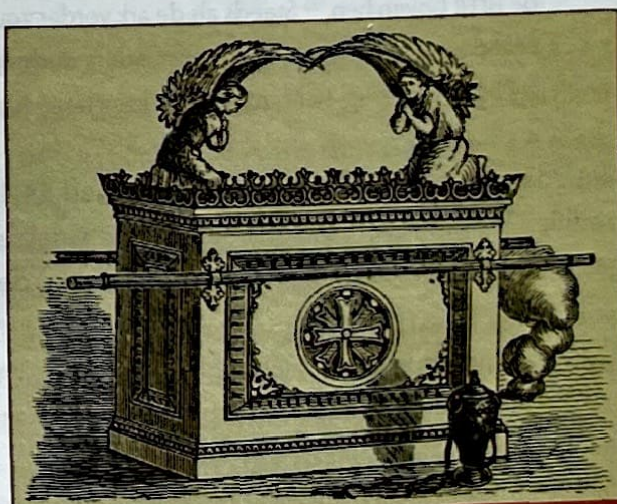
De bijbelse voorstelling van de ark van het verbond

Teneinde elke verwarring te vermijden zij opgemerkt dat de ark van het verbond niets te maken heeft met ark van Noach, waarover in Genesis 6-9 wordt verhaald. Hoewel in vele moderne bijbelvertalingen voor beide objecten hetzelfde woord wordt gebruikt – 'ark' in het Nederlands en het Engels, 'arche' in het Frans, 'arca' in het Italiaans, 'Arche' in het Duits – gebruiken de auteurs van de Hebreeuwse Bijbel er twee totaal verschillende termen voor: naar de 'ark' van Noach verwijzen ze met de term *tēbā*, terwijl ze voor de 'ark' van het verbond steevast het woord *āron* gebruiken. De begripsverwarring in de moderne bijbelvertalingen gaat zonder twijfel terug op de Griekse Septuaginta (3de eeuw v.Chr.), waarin, net zoals later in de Latijnse Vulgaat (4de eeuw na Chr), zowel de term *āron* – de ark van het verbond – als de term *tēbā* – de ark van Noach – met één en dezelfde term, respectievelijk *kibōtos* in het Grieks en *arca* in het Latijn, wordt vertaald.¹

In de eerste boeken van het Oude Testament – in het bijzonder de Pentateuch en de zogenoemde Historische boeken – neemt de ark van het verbond een niet onbelangrijke plaats in.² We ontmoeten ze voor het eerst in het boek Exodus, hetgeen niet wil zeggen dat dit boek per se de oudste teksten over de ark bevat. Immers, veelal gaat men ervan uit dat teksten waarin de ark centraal staat in de cultus tot de recentere teksten van het Oude Testament behoren.

Zowel in Exodus 25,10-21 – waar God de opdracht geeft een ark te maken – als in Exodus 37,1-9 – waar wordt beschreven hoe dit goddelijke gebod wordt uitgevoerd – wordt de ark genoemd in de context van de constructie van het met de Israëlieten in de woestijntijd meereizende heiligdom. Volgens Exodus 26,33 moet de ark in het allerheiligste van dit heiligdom een plaats krijgen, een bevel dat wordt uitgevoerd in Exodus 40,21.

In Exodus 25,10-16 vernemen we ook de afmetingen van de ark: zij was tweeënhalve el lang, en telkens anderhalve el breed en hoog.³ Ze moest gemaakt worden uit 'sittimhout' ('*āšē šittīm*). Deze problematische Hebreeuwse term wordt veelal als 'acaciahout' vertaald.

Ark van het verbond
Gravure uit de 'Illustrated Bible Dictionary' (1893)

De Griekse Septuaginta vertaalde de term als 'rotbestendig hout' (*xulon asèpton*). Langs binnen en buiten moest de ark worden overtrokken met zuiver goud. Rondom moest er een gouden kroonlijst – wellicht als versiering – worden aangebracht. Men moest ook vier gouden ringen gieten die men aan de poten van de ark moest bevestigen. Door die ringen moesten permanent twee met goud overtrokken stangen van 'sittimhout' steken, waarmee men de ark kon dragen. In Exodus 25,17-21 is er daarenboven sprake van een uit zuiver goud vervaardigd deksel met twee gevleugelde cherubs op, dat op de ark moest worden gelegd.

Deuteronomium 10,1-5 geeft een enigszins andere, veel eenvoudigere voorstelling van de ark. In deze passage geeft God Mozes eenvoudigweg de opdracht om een houten kist (van 'sittimhout') te maken; er wordt niets gezegd over de afmetingen, en nergens wordt gezegd dat ze met goud moest worden overtrokken.

Hoewel de ark van het verbond voor het eerst ter sprake komt in de boeken Exodus en Deuteronomium en dus nauw samenhangt met de verhalen over Israëls tocht door de woestijn, is het toch opvallend dat ze in deze verhalen, anders dan in de verhalen over de inbezitneming van het beloofde land, slechts een secundaire rol krijgt toebedeeld. Naast de genoemde passages in Exodus en Deuteronomium komt ze ook ter sprake in Numeri 10,33-36. Mogelijk ontmoeten we in deze verzen zelfs een verwijzing naar de oorspronkelijke functie van de ark, die wellicht militair van aard was. In deze passage geldt de ark als een soort draagbaar huis waarin JHWH tijdens de woestijntocht woonde en waaruit hij tevoorschijn kwam als hij Israëls vijanden bekampte:

³³ Nadat ze [de Israëlieten] bij de berg van de HEER [de Sinai] vandaan gegaan waren, trokken ze drie dagen verder. De ark van het verbond met de HEER ging voor hen uit om een rustplaats voor hen te zoeken. ³⁴ Wanneer ze verder trokken, hing overdag de wolk van de HEER boven hen. ³⁵ Steeds als de ark verder zou trekken zei Mozes: 'Sta op, HEER, en uw vijanden stuiven uiteen, uw tegenstanders vluchten voor U!' ³⁶ En steeds als de ark stilhield zei hij: 'Keer terug, HEER, naar Israël, keer terug naar de tienduizend maal duizenden!'

Net zoals Numeri 10,33-36 lijkt ook Numeri 14,44 nog gewag te maken van deze oude traditie. Ze is in zekere zin analoog aan de Griekse traditie van het palladium, waarbij men geloofde dat een soort talisman of schutsgod(in) de stad of de gemeenschap beschermde:

⁴⁴ Toch waren ze [= de Israëlieten] zo overmoedig om de bergen in te trekken, hoewel de ark van het verbond met de HEER bij Mozes in het kamp bleef.

Vanaf het boek Jozua komt de ark van het verbond vaker ter sprake. Reeds in de verhalen over de doortocht door de Jordaan en de inbezitneming van Jericho (Joz 3 en 6) is er voor haar een belangrijke rol weggelegd. Wanneer de priesters zich met de ark midden in de Jordaan opstellen, wijkt het water, analoog aan het verhaal over de doortocht door de zee tijdens

De ark wordt rond Jericho gedragen

Miniatuur van Jean Fouquet (ca. 1470)
Ms. Fr. 247, Bibliothèque Nationale, Parijs

de uittocht uit Egypte. Bij het relaas over de verovering van Jericho dragen de priesters gedurende zes dagen de ark eenmaal per dag rond de stad terwijl op de ramshoorns wordt geblazen; de zevende dag doen ze dat zevenmaal, waarop de muren van Jericho instorten en de Israëlieten de stad kunnen veroveren. Ook in dit verhaal schemert de oorspronkelijk militaire functie van de ark nog door.

Na de verovering van het Beloofde Land krijgt de ark eerst een plaats in Silo (in Joz 18 wordt de ark niet bij name genoemd; in deze passage is er slechts sprake van de 'ontmoetingstent' (*'ōhel mō'ēd*), waarin volgens de

voorschriften uit het boek Exodus de ark weliswaar een plaats had. Later verhuisde de ark van het verbond naar Betel (Re 20,27), en nadien kwam ze klaarblijkelijk opnieuw in het heiligdom in Silo terecht (1 S 3,3).

Het uitgebreidst komt de ark van het verbond aan bod in de boeken Samuel (1 S 4,1–7,1 en 2 S 6). Hier speelt ze een rol in de strijd van de Israëlieten tegen de Filistijnen. Wanneer laatstgenoemden Israël aanvallen bij Eben-Haëzer (1 S 4,3), besluiten de Israëlieten – de reeds genoemde militaire functie van de ark indachtig – de ark vanuit Silo naar het slagveld te brengen. Veel baat het niet, want de Israëlieten worden verslagen. Erger nog, de Filistijnen maken de ark buit (1 S 4,11). Ze brengen de ark over naar Asdod en zetten ze in de tempel van hun god Dagon naast het godenbeeld neer (1 S 5,5). 's Anderendaags ligt het beeld van Dagon evenwel voorovergevallen voor de ark. Ook de volgende dag ligt Dagon, nadat men hem weer had rechtgezet, neer voor de ark, ditmaal met afgebroken hoofd en handen. Uit angst brengen de inwoners van Asdod de ark naar Gat, een andere Filistijnse stad; daar worden echter onmiddellijk alle inwoners met gezwellen getroffen. Daarop besluit men de ark naar Ekron te sturen, waar iedereen overmand wordt door dodelijke angst en eveneens vol gezwellen komt te staan. Nadat zij zeven maand op Filistijns grondgebied is gebleven en er niets dan ellende heeft gebracht, besluiten de Filistijnen de ark naar Israël terug te sturen. Zo komt ze in Bet-Semes terecht

(1 S 6,13). Wanneer echter ook onder de inwoners van Bet-Semes zeventig mensen sterven, alleen maar omdat ze naar de ark hadden gekeken, brengt men de ark naar Kirjat-Jearim. Daar krijgt zij een plaats op de heuvel, in het huis van Abinadab (1 S 7,1), waar ze twintig jaar zal blijven staan (1 S 7,2), maar van waaruit ze klaarblijkelijk soms ook naar het slagveld werd meegenomen

(1 S 14,16). Pas in 2 Samuël 6,2 komt de ark van het verbond weer ter sprake, in het verhaal over koning David, die besluit om de ark vanuit Kirjat-Jearim naar de Davidsburcht in Jeruzalem over te brengen, waar ze later haar uiteindelijke plaats zal krijgen in de door koning Salomo opgerichte tempel (1 K 6,19).

In de verhalen over de koningen die na David en Salomo regeren komt de ark niet meer ter sprake. Ook naar wat er na de verwoesting van Salomo's tempel door de Babyloniërs in 587 v.Chr. met de ark gebeurde heeft men het raden. Zonder de ark bij name te noemen suggereert 2 Kronieken 36,18 alvast dat de Babyloniërs ze meenamen naar Babylonië: 'Alle voorwerpen uit de tempel van God, de grote zowel als de kleine, liet hij [Nebukadnessar] naar Babel overbrengen.'

Na deze beknopte voorstelling over de wederwaardigheden van de ark rest de vraag wat de inhoud was van de kist die de ark van het

Opdracht van Jezus in de tempel en ark van het verbond (met stenen tafelen, kruik manna, bloeiende staf van Aäron)

Miniatuur in de 'Speculum Humanae Salvationis' (ca. 1360)
Darmstadt Hs. 2505 f. 20v

verbond was. Volgens de (priesterlijke) tekst in Exodus 25 moest Mozes 'de verbondstekst', die God hem zou geven, in de ark leggen (v. 16).⁴ Het Hebreeuws gebruikt hier de term *hā'ēdūt*, die letterlijk 'getuigenissen' betekent. In Exodus 40,20 lezen we dan ook hoe Mozes effectief de 'verbondstekst' in de ark legt.⁵ Deuteronomium 10,1-5 is specifieker: volgens deze passage moest Mozes in de ark de twee uit steen gehakte platen leggen waarop God de geboden had geschreven die ook op de eerste door Mozes stukgeslagen stenen platen hadden gestaan. In 1 Koningen 8,9, het verhaal over de inwijding van de tempel van koning Salomo (en de parallelle versie ervan in 2 Kr 5,10) wordt zelfs benadrukt dat er in de ark 'niets anders dan de twee tafelen' zat, die Mozes er op de Horeb had ingelegd.

Niettegenstaande dit eenduidige beeld in de oudtestamentische literatuur geeft het Nieuwe Testament een andere voorstelling. Volgens Hebreeën 9,4 bevatte de ark van het verbond niet alleen de tafelen met de verbondstekst, maar ook Aärons bloeiende staf en een vergulde kruik met manna. De aanleiding waarom de auteur van de Hebreeënbrief ervan uitging dat ook Aärons staf en een kruik met manna tot de inhoud van de ark behoorden, in tegenstelling tot de oudtestamentische teksten die alleen over de 'verbondstekst' spreken, vinden we terug in enkele oudtestamentische passages.

Het verhaal van Aärons bloeiende staf staat in Numeri 17,16-26. Nadat de Israëlieten zich tijdens de woestijntocht weer eens bij Mozes en Aäron hadden beklaagd – Datan, Abiram en de zonen van Korach waren in opstand gekomen tegen Aäron en hadden het priesterschap opgeëist, waarna God hen door de aarde had laten opslokken –, draagt God aan Mozes op dat de aanvoerder van elk van de Israëlitische stammen hem een staf zou aanreiken. Op Levi's staf moet de naam van Aäron worden geschreven. De twaalf staven moet men in de ontmoetingstent leggen, 'voor de verbondstekst' (Nu 17,19: *lipnê hā'ēdūt*); de staf van de man die God zal uitkiezen om verantwoordelijk te zijn voor het heiligdom, zal gaan bloeien. Mozes doet zoals God hem heeft opgedragen. Wanneer hij de volgende dag de tent binnengaat, ziet hij dat de staf van Aäron in bloei staat: er zijn knoppen ontsproten en bloemen ontloken, en de staf draagt rijpe amandelen. Mozes neemt de twaalf staven mee naar buiten, en toont ze aan de Israëlieten. Elke stam krijgt zijn staf terug, behalve de stam Levi. God geeft immers aan Mozes de opdracht om de staf van Aäron 'voor de verbondstekst' (Nu 17,25) terug te leggen. Hij moet bewaard worden als een waarschuwing voor het opstandige volk.

Naast de stenen tafelen met de 'verbondstekst' en Aärons staf bevatte de ark van het verbond volgens Hebreeën 9,4 ook een vergulde kruik met manna. Ook dit wordt nergens in het Oude Testament als dusdanig vermeld. In Exodus 16,33-34 leest men weliswaar dat Mozes, na de wonderbaarlijke spijziging van de Israëlieten met het manna, tegen Aäron zegt: 'Doe een volle omer manna in een kruik en zet die voor de HEER, om het manna daar voor de komende generaties te bewaren. Zoals de HEER Mozes had opgedragen, zette Aäron de kruik voor de verbondstekst, om het manna daar te bewaren.' Dat er evenwel in de ark een kruik met manna zou hebben gestaan leest men uitsluitend in Hebreeën 9,4.

De hierboven geschetste voorstelling van de ark van het verbond in de bijbelse traditie doet in het kader van deze bijdrage de vraag rijzen of de ark ergens in de Bijbel met Maria in verband wordt gebracht. Vanzelfsprekend is dit niet het geval in het Oude Testament. Rest dus de vraag of het Nieuwe Testament een typologisch verband legt tussen de ark van het verbond als *typos* en Maria als haar *antitypos*.

Maria als Ark van het Verbond: wat zegt het Nieuwe Testament?

De ark van het verbond komt in het Nieuwe Testament slechts tweemaal ter sprake, meer bepaald in de zo-even vermelde Hebreeënbrieff, en in Openbaring 11,19. Hebreeën 9,4 werd in de vorige paragraaf reeds besproken. In die tekst is geen enkele verwijzing naar Maria aanwijsbaar. In Openbaring 11,19 lezen we: 'Toen ging Gods tempel in de hemel open en verscheen daar de ark van het verbond. Er volgden bliksemschichten, groot geraas, donderslagen, een aardbeving en zware hagel.' Onmiddellijk na dit vers volgt het visioen van de hemelse verschijning van een vrouw, 'bekleed met de zon, met de maan onder haar voeten en een krans van twaalf sterren op haar hoofd' (Apk 12,1). Hoewel de vrouw in deze tekst oorspronkelijk wellicht niet aan Maria refereerde, maar aan de kerk, werd ze spoedig allegorisch met Maria geïdentificeerd, hetgeen op zijn beurt de aanleiding zou kunnen zijn geweest om een verband te zien tussen Maria en de ark van het verbond.

Op een mogelijk (typologisch) verband tussen de ark en Maria in het Lucasevangelie heeft in het bijzonder de Franse marioloog René Laurentin (1917-2017) gewezen.⁶ Volgens hem wilde Lucas in zijn verhaal over het bezoek van Maria aan Elisabet (Lc 1,39-44) typologisch refereren aan het oudtestamentische verhaal over de overbrenging van de ark naar Jeruzalem in 2 Samuël 6,2-11. Zo zou Lucas met Elisabets vraag 'Wie ben ik dat de moeder van mijn Heer naar mij toe komt?' (Lc 1,43) hebben willen refereren aan Davids vraag 'Hoe kan de ark van de HEER ooit bij mij in Jeruzalem komen?' (2 S 6,9). Zoals hij verder ook Maria's drie maanden durende verblijf bij Elisabet (Lc 1,56) als *antitypos* beschouwde van het even lange verblijf van de ark in het huis van Obed-Edom (2 S 6,11).

Het moge op zijn minst duidelijk zijn dat noch in Openbaring, noch in het Lucasevangelie de band tussen de ark van het verbond en Maria echt duidelijk in de verf wordt gezet. Het waren de kerkvaders die beiden zonder omwegen aan elkaar hebben gelieerd.

De ark van het verbond, Maria en de kerkvaders

Bij mijn weten treffen we de interpretatie van de ark als *typos* voor Maria voor het eerst aan bij Hippolytus van Rome (ca 170-235). Nochtans noemt hij in zijn homilie op Psalm 22 – overgeleverd in *Eranistes* van Theodoretus van Cyrus (ca 393-466) – Maria nog niet rechtstreeks 'ark van het verbond'. Hippolytus doet dat wel met Jezus, die hij een 'ark van onvergankelijk hout, met het zuiverste goud belegd' noemt. Daarmee verwijst hij naar Exodus 25,11. Verder in zijn homilie verwijst Hippolytus ook naar Maria met dezelfde terminologie, wanneer hij het heeft over Jezus' menselijkheid, die 'was gemaakt uit onvergankelijk hout (*asèpton xulon*), namelijk uit de maagd Maria'. Voor het eerst wordt de ark van het verbond, en in het bijzonder het feit dat ze uit onvergankelijk, rotbestendig hout was gemaakt – zo vertaalde de Griekse Septuaginta de term 'sittimhout' in Exodus 25,10 –, gerelateerd aan Maria.

In een Koptische preek uit de 4de eeuw, toegeschreven aan Athanasius (ca 295-373), wordt Maria wel rechtstreeks als 'ark van het verbond' aangesproken: 'O ark van het nieuwe verbond, aan alle zijden bekleed met reinheid in plaats van met goud; degene in wie zich de gouden vaas bevindt met het ware manna', dat met Jezus wordt geïdentificeerd. Athanasius verwijst hier naar de eerdergenoemde Hebreeënbrief (9,4), volgens dewelke de ark van het verbond ook een gouden vaas met manna zou hebben bevat.

In een van zijn homilieën vergelijkt Maximus van Turijn (ca 380-465) Maria met de ark van het nieuwe verbond, in parallelie met de ark van het oude verbond waarvoor koning David danste. Hij benadrukt evenwel het contrast tussen beide arken: de ark van het oude verbond bevatte de stenen tafelen, maar Maria baarde Jezus; de ark van het oude verbond bevatte de Wet van Mozes, maar als nieuwe ark bevatte Maria het evangelie; in de oude ark was het woord van God, maar Maria had het ware goddelijke Woord in zich; en hoewel beide arken binnen en buiten schitterden door het goud, was de oude ark versierd met aards goud, terwijl Maria als nieuwe ark was getooid met hemels goud.

Hippolytus, Maximus en Athanasius zijn slechts enkele van de vele kerkvaders die de ark van het verbond als beeld voor Maria hebben gebruikt. Het komt verder nog voor bij o.a. Hesechius van Jeruzalem (5de eeuw), Chrysippus van Jeruzalem (5de eeuw), Proclus van Constantinopel (385-446), Severus van Antiochië (465-538), Johannes Damascenus (ca 675-749), Paschasius Radbertus (785-865), Eckbert van Schönau (ca 1120-1184) en Bonaventura (1221-1274). Echt uitgewerkt wordt de typologie evenwel nergens. De meest uitgebreide uitwerking van de voorstelling van Maria als 'ark van het verbond' komt er wellicht pas in de Late middeleeuwen. De zeer populair geworden *Speculum Humanae Salvationis* ('Spiegel der menselijke zaligheid') is daar een prachtig voorbeeld van.

Maria als ark van het verbond in de 'Speculum Humanae Salvationis'

De in het Latijn geschreven anonieme geïllustreerde *Speculum Humanae Salvationis* – de titel is ontleend aan het eerste vers van het eerste hoofdstuk van het boek – dateert uit het begin van de 14de eeuw. Het is een soort theologisch traktaat waarin de typologische lezing van de Bijbel centraal staat. Het boek was zeer populair in de middeleeuwen. Dit blijkt uit het feit dat er – naast de meer dan 350 Latijnse exemplaren die bewaard zijn – reeds in de 14de en 15de eeuw vertalingen werden gemaakt in het Frans, Engels, Duits, Tsjechisch en zelfs in het Nederlands.

Nadat de anonieme auteur over de geboorte van Maria en Jezus heeft verhaald, focust hij in het tiende hoofdstuk op de opdracht van Jezus in de tempel, waarover het Nieuwe Testament verhaalt in Lucas 2,22-40.⁷ Volgens deze perikoop namen Maria en Jozef Jezus met zich mee naar Jeruzalem 'toen de tijd van hun onreinheid volgens de wet van Mozes ten einde was' (Lc 2,22). Vooral de 3de persoon meervoud ('hun' onreinheid; letterlijk staat er: 'van hun reiniging') is problematisch. Immers, er is geen enkel oudtestamenteel voorschrift bekend volgens hetwelk ook de echtgenoot moest worden gereinigd. Dit lijkt Lucas 2,22 nochtans te suggereren. Daarom staat bijvoorbeeld in sommige handschriften van de Vulgaat de enkelvoudsvorm *eius*, een voornaamwoord dat dan evenwel zowel op Jezus als op Maria kan slaan. Aangezien oudtestamentele wetteksten of intertestamentaire joodse voorschriften echter nergens lijken te vereisen dat de pasgeborene wordt gereinigd, lijkt de reiniging waarover Lucas 2,22 spreekt alleen op Maria te moeten worden betrokken. De auteur van de *Speculum Humanae Salvationis* interpreteert Lucas 2,22 alvast in deze zin: 'Op de veertigste dag na Christus' geboorte haastte de Maagd zich naar de plechtigheid van haar reiniging.' Hij voegt er evenwel onmiddellijk aan toe: 'Echter, zijzelf had geen behoefte aan reiniging.' Immers, 'zij had haar zoon verwekt zonder gemeenschap te hebben gehad met een man.' Niettemin hield Maria eraan zich te reinigen, omdat ze er niet van beticht wilde worden de Tora te overtreden. Zodoende zou ze tegemoetkomen aan het voorschrift van Leviticus 12,2-4: 'Wanneer een vrouw een kind baart en het is een jongen, blijft ze zeven dagen onrein (...). Op de achtste dag moet het kind besneden worden. Daarna duurt het nog drieëndertig dagen voor ze rein is.' Maar er is meer, en hier ontmoeten we de eerste aanzet van de typologische toepassing van de ark van het verbond op Maria: vanuit de aard van wie zij was kon Maria de Tora niet overtreden; zij was immers 'voorafgebeeld door de ark van het verbond (*per archam testamenti prefigurata*), die alle geboden van de Wet bevatte.'

In de verdere uitwerking van de ark van het verbond als prefiguratie van Maria kunnen in de *Speculum Humanae Salvationis* twee elementen worden onderscheiden. In eerste instantie gaat het over de inhoud van de ark; later spitst de auteur zich toe op de ark van het verbond zelf.

Vooreerst beklemtoont hij dat de ark de twee stenen tafelen van Mozes bevatte, waarop de tien geboden waren neergeschreven. Dit is geheel in overeenstemming met de oudtestamentische traditie, zoals we deze onder meer in Exodus 25,16.21 aantreffen. Hier kreeg Mozes immers de opdracht van God om de verbondstekst in de ark te leggen. Daarop vat de auteur de tien geboden samen. Voor de auteur van de *Speculum Humanae Salvationis* bestaat er geen twijfel dat de ark van het verbond Maria voorafbeeldde. Zij was het immers die al Gods geboden in acht nam.

Verder legt de auteur een verband met de traditie over de ark zoals deze in het Nieuwe Testament – de reeds besproken tekst van Hebrëeën 9,4 – wordt overgeleverd. Volgens Hebrëeën 9,4 bevatte de ark van het verbond immers niet alleen de tafelen met de verbondstekst maar ook een vergulde kruik met manna en Aärons staf. De analogie die de auteur van de *Speculum Humanae Salvationis* ziet tussen de bloeiende staf van Aäron en Maria laat zich raden: net zoals Aärons staf ooit had gebloeid, 'zo heeft ook Maria gebloeid en de vrucht van haar schoot voortgebracht.' De gouden kruik met het hemelse manna wordt door de auteur van de *Speculum Humanae Salvationis* eveneens als *typos* voor Maria gezien. Immers, zoals de kruik bevatte Maria 'het ware hemelse manna', waarmee vanzelfsprekend aan Jezus wordt gerefereerd.

Later verlegt de auteur zijn aandacht van de inhoud van de ark naar de ark zelf. Vooreerst refereert hij aan Exodus 25,10, waarin wordt gestipuleerd dat de ark van 'sittimhout' (zie hoger) moest worden gemaakt. De Griekse Septuaginta vertaalde deze Hebreeuwse term als 'onvergankelijk'. De auteur van de *Speculum* combineert de Hebreeuwse en de Griekse tekst: 'De ark van het verbond was gemaakt van onvergankelijk sittimhout.' Zo ook was Maria op geen enkele wijze onderhevig aan vergankelijkheid (*putredine uel puluere*). De vier gouden ringen van de ark (Ex 25,12) zouden volgens de *Speculum Humanae Salvationis* dan weer staan voor de vier kardinale deugden, die Maria belichaamde: gematigdheid (*temperancia*), voorzichtigheid (*prudencia*), moed (*fortitudo*) en rechtvaardigheid (*iusticia*). In die vier vinden immers alle andere deugden hun oorsprong. In de twee gouden stokken waarmee

Maria als 'Ark van het verbond' en 'Ivoren toren', twee aanroepingen uit de Litanie van Loreto
Detail uit het Maria-glasraam in de O.L.V.-kerk van Mannekensvere (Glasatelier Desmet-Van Caillie 1929; zie ook de afbeelding op de cover van dit nummer). Foto © Studiokto, met dank aan Jo Broucke.

de ark werd gedragen (Ex 25,13) zag de auteur van de *Speculum* de voorafspiegeling van de dubbele liefde die Maria kenmerkte, namelijk haar toewijding aan God en haar liefde voor de mensen. Tot slot vermeldt hij dat de ark zowel vanbinnen als vanbuiten was verguld, hetgeen hij als een voorafbeelding zag van Maria's innerlijke en uiterlijke schittering van deugdzaamheid.

Tot slot

In de Late middeleeuwen bereikt de typologische interpretatie van de ark van het verbond als *typos* voor Maria ongetwijfeld een hoogtepunt met werken als de *Speculum Humanae Salvationis*. Weliswaar is deze interpretatie, die Maria reeds aanwezig ziet in oudtestamentische teksten, thans, in het licht van de historisch-kritische bijbelwetenschap, problematisch. Hoe dan ook is ze een waardevolle getuige van de waardering en de verering van Maria in het christendom.

De idee van Maria als *antitypos* van de oudtestamentische ark van het verbond komt ook tot uitdrukking in enkele kerkgebouwen die aan Maria zijn toegewijd. De bekendste is ongetwijfeld die in het huidige Abu Gosh in Israël. Ik vermeldde reeds dat volgens 1 Samuël de ark van het verbond gedurende vele jaren in Kirjat-Jearim stond. Deze plaats wordt geïdentificeerd met de huidige site Deir al-'Azar (waarin mogelijk nog de naam van de priester Eleazar klinkt, die volgens 1 S 7,1 zorg moest dragen voor de ark), een gehucht van het huidige Abu Gosh (Qaryat al-'Inab), ongeveer 13 kilometer ten westen van Jeruzalem. Op deze plek staat thans een kerk die is toegewijd aan *Notre-Dame-de-l'Arche-d'Alliance* (ingewijd in 1924) en die toebehoort aan de Franse congregatie van de zusters van *Saint-Joseph-de-l'Apparition*.⁸ De huidige kerk is gebouwd op resten van een byzantijnse kerk uit de 4de-5de eeuw. Vanaf 2017 werd de site rondom de kerk opgegraven door Israel Finkelstein (Universiteit van Tel Aviv) en Thomas Römer (Collège de France).⁹ Zij hebben aangetoond dat er tijdens de regeerperiode van Jerobeam II (788-747 v.Chr.) een groot bouwwerk met een heiligdom was opgetrokken, wellicht als een noord-Israëlitisch administratief centrum op de grens tussen Israël en Juda teneinde controle uit te oefenen op Juda en Jeruzalem. Dat precies op deze plek, die men wellicht terecht met het bijbelse Kirjat-Jearim identificeert, reeds in de byzantijnse tijd een kerk stond, maakt eens te meer duidelijk dat de ark van het verbond – ook al was ze reeds lang verloren gegaan – vanouds ook in het christendom een bijzondere plaats innam.¹⁰

Noten

1. Ook de 'kist' waarin de pasgeboren Mozes in Ex 2,3 wordt gelegd, heet in het Hebreeuws een *tēbā*. De Septuaginta vertaalt deze term hier als *thibis*.
2. De literatuur over de bijbelse voorstelling van de ark van het verbond is overvloedig. Een zeer goede samenvatting van de problematiek vindt men bij T. RÖMER, *L'arche de Yhwh: de la guerre à l'alliance*, in *Études théologiques et religieuses* 94 (2019) 95-108.

3. Volgens RÖMER, *L'arche de Yhwh* (noot 2), p. 96 komt dit overeen met ca 125 cm x 75 cm x 75 cm (hij gaat ervan uit dat een el 52 cm is). In hun recente commentaar op het boek Exodus gaan H. Utzschneider en W. Oswald ervan uit dat een el ca 45 cm mat. Volgens hen was de ark derhalve iets kleiner: 112,5 cm x 67,5 cm x 67,5 cm (H. UTZSCHNEIDER – W. OSWALD, *Exodus 16–40* [Internationaler Exegetischer Kommentar zum Alten Testament], Stuttgart: W. Kohlhammer, 2023, pp. 202-203). Aangezien er tot op heden geen enkel restant van de ark is teruggevonden – ervan uitgaand dat zij ooit heeft bestaan –, blijft dit alles evenwel pure speculatie.
4. Wellicht is deze term een afkorting van het elders gebruikte *lūḥōt hā'ēdūt* (de platen van het verbond/de getuigenis); zie bv. Ex 31,18.
5. Het feit dat de bijbelse ark wellicht een tekst bevatte roept herinneringen op aan de praktijk in Mesopotamië om koninklijke inscripties die verhaalden over de oprichting van een tempel of een paleis in kisten te deponeren. Zie M.K. GEORGE, *Ark of the Covenant. I. Hebrew Bible/Old Testament*, in *Encyclopedia of the Bible and its Reception* 2 (2009) 744-754, c. 752.
6. R. LAURENTIN, *Structure et théologie de Luc I-II* (Études Bibliques), Parijs: Lecoffre, 1957, pp. 70-71.
7. Voor de bespreking van Maria als ark van het verbond in de *Speculum humanae salvationis* baseer ik me op de recente kritische uitgave door M. NIELSEN, *An Illustrated Speculum Humanae Salvationis. Green Collection Ms 000321*, Leiden – Boston: Brill, 2022.
8. De tussen 1996 en 1998 in Parijs opgerichte kerk *Notre Dame de l'Arche d'Alliance* aan de Rue d'Allerey getuigt eveneens van deze nauwe band tussen de oudtestamentische ark van het verbond en Maria als nieuwe 'ark'. Ook in de Ethiopische stad Axum is de Ethiopisch-orthodoxe kathedraal, waar eeuwenlang de vermeende ark van het verbond werd bewaard, aan de Heilige Maria van Sion toegewijd. Volgens de Kebra Negast (het 14de-eeuwe nationale epos van Ethiopië) was de koningin van Seba na haar bezoek aan koning Salomo (1 K 10,1-13) zwanger. Bij een bezoek aan zijn vader Salomo kreeg of stal haar zoon Menelik I de ark van het verbond, en bracht ze naar Ethiopië.
9. Voor de opgravingen, zie o.a. I. FINKELSTEIN – T. RÖMER, *The Historical and Archaeological Background Behind the Old Israelite Ark Narrative*, in *Biblica* 101 (2020) 161-185.
10. In het kerkelijke spreken wordt nog geregeld naar Maria als ark van het verbond verwezen. Zo bijvoorbeeld paus Pius IX in de bul *Ineffabilis Deus*, waarmee hij in 1854 het dogma van de Onbevleete ontvangenis van Maria bevestigde (§ 12), of Pius XII in *Munificentissimus Deus*, waarin hij in 1950 het dogma van de Tenhemelopneming van Maria afkondigde (§ 26). Het zal niet verwonderen dat de paus zich in deze apostolische constitutie in het bijzonder beriep op de Septuagintatraditie van het onvergaanbaar hout (*in corruptibili ligno*) waaruit de ark was gemaakt. Ook Paulus VI verwees naar de ark van het verbond in zijn apostolische exhortatie *Marialis cultus* (§ 6), net zoals Benedictus XVI in 2011 in een homilie op het feest van Maria Tenhemelopneming, of paus Franciscus in de bul *Misericordiae vultus* (§ 24) naar aanleiding van de afkondiging van het buitengewoon Heilig jaar in 2015–2016.

Over de auteur

Hans Ausloos is Buitengewoon hoogleraar aan de *Faculté de théologie et d'étude des religions* van de UCLouvain en *Directeur de recherches* bij het *Fonds de la Recherche Scientifique* (F.R.S.-FNRS). Hij is lid van de redactieraad van *Ezra*.